

LIBRIS

We know
books

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, sector 6
cod poștal 060269, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Editura Eikon este acreditată
de Consiliul Național al Cercetării Științifice
din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GRIGORIU, IULIAN

**Tractatus logico-philosophicus la 100 de ani: biografia cărții și
hermeneutica receptării** / Iulian Grigoriu. - București: Eikon, 2023

Conține bibliografie
ISBN 978-606-49-1035-6

82.09

1

Tehnoredactor: Claudia Popescu

Editor: Valentin Ajder

Iulian Grigoriu

*TRACTATUS
LOGICO-PHILOSOPHICUS
LA 100 DE ANI
Biografia cărții și
hermeneutica receptării*

E I K O N
București, 2023

- 1955, „Ludwig Wittgenstein, A Biographical Sketch”, în *The Philosophical Review*, Vol. 64, nr. 4, oct., Duke University Press;
- 1982, „The Origin of the Tractatus”, în *Wittgenstein*, Minneapolis: University of Minnesota Press;
- 1984, „A Biographical Sketch”, în *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*, editor, Norman Malcolm, ediția a doua, Oxford University Press, New York;
- 1996, „Historical introduction: The Origin of Wittgenstein's Tractatus”, în *Prototractatus: An Early Version of Tractatus Logico-Philosophicus*, pp. 1-34, editor B. McGuinness, Routledge, New York;
- Winch, Peter, editor, 1969, „Studies in the Philosophy of Wittgenstein”, în *Studies in the Philosophy of Wittgenstein*, Routledge & Kegan Paul, Londra;
- Wright, Crispin, 1980, *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*, Duckworth, Londra.

CUPRINS

Contingenta aniversarilor	5
Motivele publicării	7
Introducere.....	8
I. ODISEEA TRACTATUSULUI	14
Un moment de dezbateri, deliberare, controversa	14
Experiența lecturii.....	15
Structura cărții	17
Perioada de gestație a <i>Tractatusului</i>	20
Tăcerea	20
Numele, familia, ambianța, religia	21
Primii ani de școală, aptitudini tehnice.....	21
Saltul către filosofie.....	22
La Trinity College, relația cu profesorul Russell	23
Trăsături de familie.....	25
Homosexualitate?	28
Logică, iubire, război.....	30
Publicarea <i>Tractatusului</i> și continuitatea activității filosofice	36
Elucidări, provocări, controversa	42
II. MIZA CĂRȚII ÎN OPERA INTEGRALĂ ȘI LINIILE DE RECEPTARE.....	46
Ediții și traduceri	46
Factori favorizanți ai unei lecturi diversificate.....	47
Maniera de redactare	47
Trimiterile la alți autori	48
Autoreferința.....	48
Diversitatea straturilor tractariene.....	49
Probleme de traducere.....	49
Disputa asupra existenței a mai mulți „Wittgenstein”	51
Suprapunerea peste curente și orientările filosofice contemporane	52
Interpretări clasice fundamentale ale <i>Tractatusului</i>	54

Introducerea lui Russell	54
Critica lui Ramsey	57
Momentul Anscombe – o viziune integratoare asupra <i>Tractatusului</i>	60
Alte momente notabile în receptarea <i>Tractatusului</i>	63
Erik Stenius – traduceri corecte, aspecte semantice și metafizice.....	63
Max Black – <i>Tractatus</i> , lupta între două concepții	64
David Pears, Peter Carruthers, Robert J. Fogelin, Eli Friedlander, Matthew B. Ostrow, Alfred Nordmann, Denis Mc Manus, Marie McGinn, Hans Johan Glock, Hans Sluga, David G. Stern, Peter Sullivan, Michael Potter	68
Contribuții, noi interpretări și recunoașteri	73
O nouă manieră de lectură – „Resolute reading”	75
Niveluri și tipuri de receptare ale <i>Tractatusului</i>	78
Receptare exhaustivă/ neexhaustivă, liniară/ neliniară...78	
Receptare filosofică/ antifilosofică	79
Receptare contextuală	80
Receptare acuzatoare	81
Lectură strategică (metafilosofică)	82
III. UNITĂȚI LOGICO-ONTOLOGICE.	
CONTRADICȚII INTERNE, EXTERNE ȘI PROBLEME DE TRADUCERE.....	
Tipuri și interacțiunea dintre contradicții	84
Contradicții externe. Programe de lectură: <i>lectură fermă și lectură tradițională</i>	85
Repere ale sensului în <i>Tractatus</i>	91
Ontologia aparentă a <i>Tractatusului</i>	93
Tatsache vs. Sachverhalt (dificultăți de traducere)	100
Termenii primari ai <i>Tractatusului</i> ca Unități Logico- Ontologice.....	105
Contradicții interne și neclarități	112
Substanța lumii.....	114
Fapte pozitive și Fapte negative vs. Fapte imposibile	115

Anexa 1 - Sachlage vs. Sachverhalt	120
Anexa 2 – Structura ontologiei aparente a <i>Tractatusului Logico-Philosophicus</i> în unități logico-ontologice	128
În loc de încheiere	129
Bibliografie	130

Un moment de dezbatere, deliberare, controversă

Un filosof tânăr cu o viziune atât de concentrată e destul de rar de găsit în istorie. În ce raporturi se află acesta cu lumea în genere, ce elemente obiective se întrunesc, ce formulă personală se activează așa încât să rezulte o operă? Atâta timp cât reinventarea lumii nu e posibilă, nici noutate absolută nu există. El trebuie să asimileze rapid, atât cât se poate, experiența înaintașilor, dar, mai ales, să-și găsească un drum propriu, un sens în acord cu așteptările filosofiei dintotdeauna. La Wittgenstein, la fel ca în cazul unor Augustin, Descartes, Pascal, Schelling sau Nietzsche, e vorba mai mult de o viziune, de un contact direct cu Ideea, și dincolo de gratuitatea consemnării unui eveniment singular, asemenea cazuri excepționale, deschid căile de cugutare și devin mai degrabă momente de deliberare, dezbatere și chiar controversă decât puncte terminus de acord total. În plus, niciun astfel de personaj nu are o explicație coerentă, justificativă asupra nașterii propriilor idei. Rămân de domeniul inefabilului operele unor astfel de autori, printre care se așază și *Tractatusul Logico-Philosophicus*.

Dincolo de elementele tehnice, mai puțin relevante, prin ce virtuți își menține prospețimea și puterea de atracție acest op de nici 100 de pagini? Am în vedere aici câteva aspecte:

1. Felul în care este implicat cititorul, experiența personală de lectură;
2. Structura cărții, felul în care se transmite mesajul, intimitatea dintre autor și cititor, fapt caracteristic de obicei operelor literare;

3. În lipsa unei revelații declarate (ca în cazul unor Descartes, Pascal, Augustin ș.a.) aceasta se disimulează sub forma unei inițieri, decupate din biografia cărții decantată din biografia excepțională a autorului;

4. Ultimul aspect de care voi ține cont aici este miza cărții în opera integrală și liniile de receptare așa cum se configurează ele în bagajul cultural al umanității.

Experiența lecturii

La acest punct doresc să evoc, cu toată subiectivitatea asumată, felul în care am luat contact cu *Tractatusul*. Desigur că această experiență e cu totul diferită de la cititor la cititor, dar trebuie să apreciez din capul locului generozitatea operei ca atare, indiferent de specializarea lectorului. Și spun aceasta fiindcă *Tractatusul* se impune ca operă de inițiere, indiferent de situarea unui receptor mai mult sau mai puțin avizat. Cartea promite, conduce, dă răspunsuri neașteptate și pe moment mulțumitoare, moment care se extinde asupra întregii lecturi. Îmi permit să mărturisesc că am început să citesc *Tractatusul* într-un spațiu de reclusiune, undeva la o mănăstire, unde mai exista un viețuitor. Bucuria coincidenței cu evadările din lume ale autorului s-a constituit într-un semn de comuniune mai profund, un spațiu mental edificat după mai multe coordonate, dar cu o miză foarte personală. Acest lucru m-a făcut să trec pe moment peste niște afirmații pentru mine ilizibile, dar să și continui sau să le dezvolt pe altele într-o manieră poate chiar fără legătură cu textul. Virtutea esențială a scrierii cu care aveam de-a face era că îmi propunea deja mai multe trasee de lectură, mai multe variante cu epice diferite, și nu am rezistat tentației de a-l transforma pe Wittgenstein într-un

personaj de roman², „W”, cu care am coabitat și am comunicat până în punctul în care tot ceea ce ar fi putut să apară forțat, impudic, gratuit, s-a salvat în ficțiune sau pur și simplu în literatură, fie ea și filosofică. Am aflat mai târziu că Wittgenstein a inspirat autori și regizori de film ca Werner Schroeter, Michael Hanecke, Derek Jarman sau Thomas Bernhard.

Cu totul alt efect ar fi avut *Tractatusul* dacă mi-ar fi fost predat rece distant, *ex cathedra*, rupt de context și de biografia autorului. E limpede că o altă atitudine va avea filosoful conex cu universul de cercetare wittgensteinian. Nu se poate nega că *Tractatusul* conține și informație socotită de manual, ceea ce devine punct câștigat și treaptă solidă în receptarea mesajului. Dar și în acest caz, Wittgenstein deschide o altă paradigmă de receptare, o alta decât o fac filosofii care se clasicizează într-un mod statuar, așa spune. Dar despre astfel de paradigme de receptare și altele, neașteptate, va fi vorba la subpunctele următoare.

Mai vreau să menționez faptul că întâlnirea cu un autor se produce într-un anumit spațiu cultural, în cazul meu s-a întâmplat în limba română, cu ocazia traducerii lui Alexandru Surdu, publicată în anul 1991³. Pot spune că a fost o întâlnire fericită, fiindcă această variantă consider că este cea mai apropiată de adevăr, dacă e să o compar cu traducerea din 2001⁴. Trecând de contingenta unor astfel de situații trebuie să constat că *Tractatusul*, prin excelență, pune în valoare limbajul filosofic în dauna limbii ca atare în care se exprimă. Am ajuns la concluzia că nu e neapărat nevoie să cunoști la perfecție o limbă străină ca să faci diferența dintre o traducere bună și una eronată, având ca obiectiv surprinderea sensului filosofic. Asemenea situații se

întâlnesc în toate limbile în care se traduce *Tractatusul*, fapt care nu face decât să contribuie la notorietatea mesajului filosofic.

Structura cărții

Nu e vorba despre un tratat coerent, așa cum suntem obișnuiți în filosofie, cu titluri, subtitluri, idei susținute de explicații ample. Ne trezim în fața propozițiilor din *Tractatus* precum în fața *Decalogului* sau a unui sistem de legi cu valoare definitivă puse pe seama unei autorități extracategoriale sau extramundane; vorbind despre esențe, atitudini, expresii formale, fără justificări introductive sau istorice, fără apel la bibliografie, cu aspect de carte intelectuală. Toată această etalare este o iluzie pentru că ea exprimă de fapt o pură subiectivitate, un pur raport subiectiv cu filosofia. Totuși, aspectul dogmatic poate prevala pentru unii cititori și poate fi respingător pentru alții. Nimic gratuit în atitudinea autorului, căci își declară intenția de a se adresa celor care și-au pus probleme filosofice asemănătoare. Este vorba de o viziune unitară formal, concentrată, esențializată, a unui gânditor care face ordine în treburile filosofiei, atinge domeniile ei fundamentale, existență, cunoaștere, logică, matematică, etică, limbaj, estetică, teoria valorilor, dar frizează și zone extrafilosofice, cum ar fi cele cu aparență mistică, tratate cu aceeași forță de expresie, alocate domeniului tăcerii. Faptul că există șapte propoziții principale ca într-o geneză biblică sau o Menora iudaică, pe ale cărei brațe se articulează alte propoziții și subpropoziții ca într-un arbore cosmic face ca autorul să apară și ciudat și paradigmatic în aceeași măsură, ca exponent sau „trimis” al unei noi filosofii. Cert este că totul avantajează perspectivele de propagare a mesajului tractarian, într-o primă in-

² Iulian Grigoriu, *Cu Wittgenstein la mănăstire*, București, Editura Paideia, 2003.

³ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, traducere, cuvânt introductiv și note de Alexandru Surdu, București, Editura Humanitas, 1991.

⁴ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, traducere Mircea Dumitru și Mircea Flonta, notă istorică Mircea Flonta, note de Mircea Dumitru, București, Editura Humanitas, 2001.

stancă ca substrat inedit până în punctul în care se leagă de dezvoltarea întregii filosofii și maturizarea lui Wittgenstein din scrierile ulterioare *Tractatusului*, dar care nu au fost publicate decât postum.

Wittgenstein nu face concesii decât gândurilor cele mai profunde, resimțite de multe ori ca apăsătoare, și caută cu tenacitate o apropiere de punctul tăcerii eliberatoare. Același lucru se întâmplă în proza unor Kafka sau Proust, dar mai ales cu poezii, caz în care poezia nu are căderea de a da explicații, de a spune sau a arăta de unde vine și unde se duce, ci pur și simplu de a se arăta, de a se expune. Iată ideea fundamentală a *Tractatusului*: logica, limbajul, filosofia arată, expun, nu explică, se justifică prin sine, ca exigență de realizare și limitare la un număr de afirmații indubitabile. Ceea ce filosofia combate sau aprobă, ține de o conjunctură cu totul fortuită, așa cum e relația dintre *Tractatus* și scrierile lui Russel, Whitehead, Frege, Kant, Platon ș.a.

Tractatusul și toată filosofia lui Wittgenstein sunt îndatorate și chiar provocate de operele lui Frege, Russell, de cele ale unor matematicieni precum Cantor, Dedekind, Peano, de ale unor fizicieni ca Hertz, Helmholtz, Boltzmann, de tradiția logicii simbolice de la logicieni precum Leibniz, Boole, De Morgan, Peirce până la Sheffer, Nicod. Aici se poate discuta cât de independente sunt *Tractatusul* și, în genere, scrierile lui Wittgenstein. Sunt de părere că o scriere filosofică își câștigă independența în timp și direct proporțional cu evoluția exegezei. Din această perspectivă, *Tractatusul* devine o operă paradigmatică deoarece, în timp, impune o nouă variantă de receptare a filosofiei în genere, devenind o metafilosofie și prin aceasta depășind toate proiectele unor scrieri ulterioare.

Wittgenstein avea în vedere un cititor atemporal, preocupat de filosofie și cu care ar putea stabili un dialog, mai mult decât o relație de tip persuasiv. Cartea creează un spațiu mental propice pentru întâlnirea cu cititorul. Pro-

pozițiile *Tractatusului* apar ca niște propuneri care funcționează în măsura în care se verifică practic. De exemplu teoria funcțiilor de adevăr, logica propozițiilor sau ceea ce se va numi logica predicatelor se vor aplica cu succes în situații concrete, generalizările conceptuale și formele generale vor putea surprinde orice formă particulară de exprimare, teoria semnificației va fi eliberată de paradoxuri, matematica și aritmetica vor fi bine fundamentate și nu vor rămâne în filosofie și logică drept eterne insolubile.

Decalajul dintre textul filosofic ca atare și independența lui, adică jocul complex dintre puterea de a asimila și reprezenta filosofia, și de a fi asimilat ori neutralizat de filosofie, conduce la o inerentă inconsecvență a autorului, pe de o parte ridicând pretenția de a fi corect înțeles, așa cum ar impune o lucrare matematică, pe de alta, de a fi propus o operă deschisă, cu mize și finalități multiple. Nu trebuie să ne mire că după întâlniri, discuții, schimburi epistolare, Wittgenstein va considera că nu a fost înțeles de către Russell, iar Frege va recunoaște că, după primele pagini, a renunțat la lectura cărții.

Cu toate problemele de receptare ridicate de *Tractatus*, i s-a recunoscut influența decisivă asupra celor două orientări importante în filosofia secolului XX, și anume empirismul logic și filosofia analitică sau Școala de la Cambridge, domenii care l-au asumat pe Wittgenstein ca precursor, dar pe care filosoful le-a repudiat. Exegeza va confirma continuitatea conținutului filosofic și a expresivității filosofiei wittgensteiniene, după cum atestă ultimele decenii, drept o caracteristică a filosofiei wittgensteiniene generale, una de conținut, dar și una stilistică, recognoscibilă, cu aspect de unicat în istoria filosofiei.

Perioada de gestație a *Tractatusului*

Perioada premergătoare *Tractatusului* dă măsura unei continuități ideatice și stăruințe de caracter extrem de propice filosofiei. O serie întregă de elemente favorabile, sau, dimpotrivă, nefericite, se distribuie de-a lungul unei biografii din care îmi îngădui să extrag anumite momente relevante, destul de bine cunoscute⁵. În acest context ineditul se amestecă cu necesarul, cu determinantul, sub specia unei formule individuale, cu momente care ne atrag atenția independent de ceea ce realizează autorul. Dar în afara operei ca atare, orice spectacol biografic rămâne ceva gratuit.

Tăcerea

Are vreo relevanță că Wittgenstein a început să vorbească pe la vârsta de 4 ani și s-a bâlbâit până pe la 20? Poate că acesta e semn al unei forme ușoare de autism și pe seama lui s-ar putea pune un comportament nesimetric, uneori strident, cu rupturi și sincope.

Eu în acest domeniu am o altă teorie, și anume că un copil își atinge maximul spiritual pe la vârsta de 4 ani, moment de cunoaștere, realizare și integrare a realului sub toate aspectele lui la un nivel complet și poetic, dar non-lingvistic, non-conceptual, non-empiric. Chiar dacă într-un asemenea posibil rămâne o indeterminare și o realizare incertă a vreunei opere, s-ar putea spune că *in nuce*, opera se regăsește în prima tăcere a copilului, așa cum stejarul se află în ghindă, dar ca să apară arborele trebuie să se întrunească condițiile favorabile și necesare. Tăcerea e un semn al operei viitoare, a tăcerii filosofice de la sfârșitul *Tractatusului*.

⁵ O sursă de mână întâi este biografia lui Ray Monk, citată în continuare.

Numele, familia, ambianța, religia

Întotdeauna am considerat, poate în mod gratuit, că sonoritatea numelui are relevanță în biografia unui scriitor. „Wittgenstein” apare cu trei generații în urmă, la străbunicul său, Ahron Meier Moses, slujbaş la principele de Sayn-Wittgenstein, care îl adoptă când evreii au fost obligați să își ia nume de familie germane. Faptul că servitorul alege numele stăpânului i-a atras nu numai o ceartă, ci și o bătaie zdravănă. Deja bunicul Hermann Christian Wittgenstein era un personaj respectabil, iar tatăl, Karl Wittgenstein a fost un inginer de renume și de succes, dezvoltând o industrie a oțelului la scară europeană. Acesta nu era numai posesorul unei averi fabuloase, ci și un om cu deschidere artistică, familia Wittgenstein găzduia concerte simfonice, Brahms și Mahler erau cultivați la astfel de serate și poeții Rilke și Trakl au beneficiat de sprijin financiar din partea familiei Wittgenstein și de atenția lui Ludwig însuși.

Seratele erau frecventate de cei mai importanți gânditori și artiști ai Vienei. Scriitorul Karl Kraus, arhitectul Adolf Loos, pictorii Gustav Klimt, Oskar Kokoschka, psihiatrul Sigmund Freud erau obișnuiți ai familiei Wittgenstein. Mama lui Ludwig, Leopoldine Kallmus era catolică, și copiii au fost botezați în religia creștină catolică fără să fie practicanți. Ludwig Josef Johann a fost al optulea copil în familie, având trei surori și patru frați.

Primii ani de școală, aptitudini tehnice

După uzanțele familiei, Ludwig a fost școlit acasă până la vârsta de 14 ani, după care a urmat, timp de trei ani, între 1903-1906 o școală din Linz, resimțită ca pe o primă înstrăinare (aici a fost coleg și cu Adolf Hitler, dar fără să fi comu-

nicat, nu există niciun remember în acest sens) și apoi cursurile Technische Hochschule din Berlin-Charlottenburg. A fost de mic pasionat de motoare și mașinării și chiar a proiectat în copilărie miniatura unei mașini de cusut, uimind pe toată lumea.

Ludwig se îndreaptă în continuare către o carieră de inginer înscriindu-se ca student cercetător la departamentul de inginerie al Universității din Manchester, din 1908, până în 1911. Ca viitor inginer a realizat câteva invenții în domeniul propulsiei motoarelor cu reacție proiectând o elice cu jet pentru aeronave. Aici a avut ocazia să-și descopere interesul pentru matematică și fundamentele matematicii, așa că se produce o trecere de la inginer la matematician și filosof al matematicii. Ingineria a fost o ocazie pentru a-și descoperi vocația de filosof, indiferent de câte temeri a avut vizavi de acest lucru. El trecea de la ceva practic la o viziune asupra lumii, ceea ce presupune, nu de puține ori, un fel de „salt-mortal”, pe care Wittgenstein chiar l-a executat.

Saltul către filosofie

În momentul în care se îndreaptă către filosofie și logică se produc întâlnirile esențiale, cu Frege mai întâi, pe care îl vizitează la Jena în anul 1911 („filosoful a șters cu mine pe jos”⁶) și îi ascultă sfatul de a urma cursurile lui Russell la Cambridge de la Trinity College, unde va fi admis în 1912. Wittgenstein citește *Die Welt als Wille und Vorstellung* a lui Schopenhauer, lectură care îl familiarizează cu *Die Kritik der reinen Vernunft* a lui Kant (e de bănuț că aceasta a fost ordinea de lectură a celor doi mari înaintași), în aceeași măsură îl citește pe Frege cu *Die*

⁶ G. E. M. Anscombe, „Ludwig Wittgenstein”, în *Philosophy* 70, Cambridge, 1995, pp. 395-407, p. 395.

Grundlagen der Arithmetik și *Grundgesetze der Arithmetik* și *Über Sinn und Bedeutung*. Următorul pas va fi lectura din Russell *The Principles of Mathematics* având apoi privilegiul de a discuta direct cu autorul zone fundamentale din *Principia Mathematica* scrisă cu Whitehead, operă în trei volume care e publicată între 1910-1913.

La Trinity College, relația cu profesorul Russell

Episodul Trinity College va dura cinci semestre, din 1912 în 1913 și conține câteva momente importante din care se pot menționa în primul rând relația cu profesorii Bertrand Russell și George Edward Moore, prietenia cu David Pinsent, un tânăr matematician venit la Cambridge în 1910 ca student al lui Russell, cu Keynes (economist de anvergură Nobel), cu matematicianul G.H. Hardy și logicianul W. E. Johnson, legătura cu „Apostolii”, o organizație cu reguli și aer de societate secretă. Era locul pentru discuții și planuri îndrăznețe, de a promova un stil de viață nonconformist, a face experiențe muzicale și tehnice, a face sport; Wittgenstein asculta cu Pinsent Beethoven, Bach, Brahms, Schubert, jucau tenis, cântau împreună, Ludwig la clarinet, Pinsent la pian. Începând cu 1912 vor urma cursurile lui Moore, de psihologie filosofică.

Relația cu Profesorul Russell este una decisivă pentru cariera filosofică a lui Wittgenstein, aflat încă din 1911 în posesia unei soluții pentru celebrul paradox russellian. La Cambridge au discuții ample, legate de cultură, morală, muzică, Russell, mai în vârstă cu 20 de ani, îl tratează cu afecțiune paternă și vede în Wittgenstein un continuator al operei sale. Filosoful *in spe* dă dovadă de radicalitate în concepții, pune în idei o pasiune pură, are o atitudine absolu-